

LIETUVOS AUKŠTOJO MOKSLO IR STUDIJŲ REFORMA: TUŠČIŲ PAŽADŲ VILIOTINIS

Prof.dr. Vincentas Lamanuskas

„Teisingas gyvenimo būdas nėra sudėtingas. Reikia tik laikytis savaime suprantamų dalykų, kurių būdami vaikai, išmokome iš tėvų: nemeluoti, būti sąžiningiems, neapgaudinėti kitų, nenorėti per daug. Kaip tik dabar reikia dar kartą pergaltoti viso to prasmę ir tvirtai to laikytis“

Kazuo Inamori

Vietoj įvado

Nieko jau nebestebina, kad kairioji socialdemokratų dauguma iš esmės vilkina aukštojo mokslo ir studijų reformą. Daugybė žodžių ir tuščių kalbų, tačiau realių poslinkių kaip nėra taip ir nėra. Viena dalis jaunimo renkasi emigraciją, kita – linksminasi įvairiuose TV šou, trečiai – viskas vis tiek. Kaip teisingai pastebėjo A.Gerulaitis straipsnyje „Lietuviškam jaunimui lietuviška perspektyva“ (Mokslo Lietuva, 2008, Nr. 8), aukštojo mokslo sistema vis labiau tampa didesne Lietuvos gėda ir dėme. Ir keletas menkų protestų nieko nereiškia. Susidaro įspūdis, kad ta visuomenės dalis, kuri turėtų būti pilietiškiausia (moksleivija ir studentija), kaip tik ir lieka pasyvi stebėtoja. Įves mokestį už studijas – eisime į banką ir imsime paskolas, mokėsime. Netenkina studijų kokybė – tylėsime, nes diplomą vis vien duos. Tokios vyraujančios jaunimo rezignacinės nuotaikos – vienas iš stipriausiai bet kokias reformas stabdančių veiksnių. O korumpuotai valdžiai tokia pozicija ir jaunimo laikysena yra gera ir tinkama, nes tuomet su aukštojo mokslo sistema galima daryti ką tik nori.

Vieni apsimeta, kad finansuoja aukštąjį mokslą tinkamai, kiti – kad studijas ir mokslą vykdo. Norėtuši tikėtis, kad pokyčių atsiras po eilinių LR Seimo rinkimų. Tačiau, tik tuo atveju, jei Lietuvos piliečiai pasirinks protingai. Protingai – reiškia nebalsuoti už korumpuotus, teistus, apsigovusius bei apsimelavusius ir t.t.

Ar įmanoma esminė aukštojo mokslo ir studijų reforma?

Neabejojant galima drąsiai pasakyti, kad įmanoma, tik tam reikia teisingos politinės valios ir išmanymo. Bei nuoširdaus noro tarnauti Lietuvai. Anot žymaus japonų vadybos specialisto Kazuo Inamori, jei atrodo, kad kas nors neįmanoma, vadinasi, tai neįmanoma tik dabar. O tai reiškia, kad daug ką įmanoma padaryti ateityje. Žinoma, galima būtų oponuoti, kad reformai reikalingos milžiniškos lėšos, kurių valstybė neturi. Su tuo niekaip negalima sutikti. Tiesa, lėšos reikalingos, bet ne milžiniškos. Norint galima daug ką nuveikti ir su menkais ištekliais. Juolab, kad valdžia gana dažnai labai dosniai dalino ir toliau dalina pinigus neaišku kam. Valstybės rezervas pagal šiandieninę būklę beveik išdalintas.

Nenoriai valdžia reagavo (tiksliau beveik nereagavo) į užsienio ekspertų rekomendacijas. 2003 m. Pasaulio banko ataskaitoje Lietuvos aukštojo mokslo pertvarka yra apibūdinta labai taikliai: „Vietiniai ir užsienio ekspertai yra pateikę daug pasiūlymų <...>, bet tik keletas buvo įgyvendinti, ir tie tik iš dalies“. Tokia išvada labai iškalbinga. Eilinį kartą norime būti geriausiaisiais, gražiausiaisiais ir protingiausiaisiais. Viena iš kertinių problemų – šios srities finansavimas. Jis išties išlieka nepakankamas. Pavyzdžiui, Lietuvoje vienam studentui tenkančios lėšos, 2005 m. „Eurostato“ duomenimis, siekė vos 37 proc. ES vidurkio. Apie mokslo tyrimų finansavimą beveik nėra prasmės kalbėti. Jau vien tai, kad mokslininkams išvykti į tarptautinius mokslo renginius kasmet tampa vis sunkiau, yra akivaizdi sistemos prastos būklės diagnozė. Priešingai, valstybė turėtų daryti viską, kad nors kiek sumažinti nuolat augančią konkurencinę kovą. Nekalbant apie kai kurias išimtis, Lietuvos mokslininkai vis silpniau girdimi plačiajame pasaulyje, ypač tai pasakytina apie socialinių ir humanitarinių mokslų srityse dirbančius mokslininkus. Nesant gyvybingai mokslo idėjų ir patirties apykaitai, tokia situacija

veda tik į „virimą savo sultyse“. Tikėtina, kad lėšos tenkančios vienam studentui šiek tiek didės, bet pirmiausia dėl demografinės situacijos, nes studentų skaičius mažės. Kartu didės išvykstančių studijuoti į užsienio universitetus skaičius, juolab, kad daugelyje ES šalių universitetų aukštasis mokslas yra nemokamas ir kur kas geresnės kokybės. Jau ne kartą esu rašęs, kad jokios protų susigrąžinimo programos čia nepadės. Tai tik vienas iš reformos imitavimo elementų. Mokslininkai grįžtų, jei kas nors jų čia Lietuvoje apskritai lauktų. Kaip teisingai pastebi V.Pilibaitytė, ne tik mažas darbo užmokestis, bet ir nepasitenkinimas esama mokslo tyrimų situacija, menkos galimybės tobulėti savo srityje ir didžiulė biurokratija yra vienos dažniausiai minimų išvykimo priežasčių (www.lrt.lt 2008.05.26).

2007 m. birželio 14 d. politinių partijų frakcijų atstovai pasirašė susitarimą dėl mokslo ir studijų sistemos pertvarkos principų. Atrodė, kad reforma pagaliau pajudės iš vietos. Tačiau taip neįvyko. Netrukus paaiškėjo, kad visų reformų šerdis yra mokesčio už studijas įvedimas. Tarsi tai išspręstų visas sistemos bėdas. Kaip tik prieš artėjančius naujus Seimo rinkimus verta tautai priminti, kad už mokesčio įvedimą iš esmės balsavo socdemai, Liberalų sąjūdis, Tėvynės sąjunga ir bankininkams atstovaujantys parlamentarai. Juk bankininkams toks sprendimas yra beveik „aukso kasyklos“. Garantuotas biznis daugeliui metų į priekį, beveik neišsenkantis pajamų šaltinis. Pagrįstai galima abejoti, ar padidėjęs finansavimas, pavyzdžiui, pagerins ir studijų kokybę. Juk ne paslaptis, kad ir turimos universitetų lėšos neretai naudojamos neefektyviai. Per pastaruosius keletą metų per šalį nuvilnijo ne vienas skandalas, susijęs su lėšų švaistymu Lietuvos universitetuose. Kai kurių šalies universitetų vadovų „vojažai“ į Tailandą bei kitas egzotines šalis, deja, studentų skaičiaus nepadidino. Kalbant ekonominiiais terminais – „investicijos“ nedavė jokio efekto, išskyrus akivaizdžius nuostolius ne tik šių aukštųjų mokyklų prestižui, bet ir jų biudžetui apskritai. Štai ir vienas naujausių pavyzdžių, kaip naudoja valstybės skirtus 20 mln Lietuvos Dailės akademija (Lietuvos Aidas, 2008, Nr. 183).

Taigi, aukštojo mokslo ir studijų reforma įmanoma. Dėl to abejonių nekyla. Esminis klausimas toks – kodėl per visą Nepriklausomybės laikotarpį taip ir nebuvo ryžtasi šią reformą realizuoti. Bent jau pradėti. Suprantama, kad tokio masto pokyčiai nėra vienadieniai. Tačiau bent kiek paanalizavus pastarojo dešimtmečio sprendimus, susijusius su aukštuoju mokslu, akivaizdu, kad jokie esminiai pokyčiai net nebuvo vykdomi. Kodėl? Atsakymai čia gali būti įvairūs. Nesinorėtų tikėti, kad kažkam labai patogi tokia būseną, kad kažkam labai priimtina Lietuvos ateities vizija – 10 proc. „elito“ ir 90 proc. aptarnaujančio personalo. O juk mažai valstybei, negausiai tautai intelektualinio potencialo stiprinimas turėtų būti pirmaeilis uždavinys, sakyčiau priedermė. Visos veiklos, sprendimai vedantys į šio potencialo skurdinimą yra nusikaltimas prieš tautą ir valstybę.

Reforma nevyks be valdymo pokyčių

Iš to kas pasakyta, mano manymu, peršasi viena esminė išvada. Tai esminė aukštųjų mokyklų valdymo reforma. Kol Lietuvos aukštojo mokslo sistemoje savivalda sutapatinama su savivale, nieko gero tikėtis neverta. Administravimo kaštai aukštosiose mokyklose nepagrįstai dideli ir nuolat didėja. Vadovų, tai yra rektorių, rinkimai dažniausiai yra imitaciniai. Jau vien faktas, kad neretai „renkama“ iš vieno kandidato – yra aukštojo mokslo sistemos prastos būklės diagnozė. Per pastaruosius metus įvyko vadinamieji rinkimai keletose Lietuvos universitetų. Vienur su skandalais, kitur – rinkimuose dalyvaujant tik vienam kandidatui. Beje tokių rinkimų rezultatai dažniausiai žinomi iš anksto, taip, kaip susitariama užkulisiuose ar tam tikrų grupuočių uždaruose pasitarimuose. Kodėl bijomasi demokratiškų rinkimų, kuomet universiteto rektorių tiesiogiai renka visa akademinė bendruomenė? Suprantu, kad pastaraisiais metais itin eskaluojamas vakarietiškas socialinių partnerių dalyvavimo universitetų valdyme modelis. Negalima būtų neigti socialinių partnerių vaidmens, tačiau Lietuvos visuomenė tam dar nėra subrendusi. Neretai universitetų aukščiausioji valdžia yra tampriai susijusi verslo, politiniais ir kitais ryšiais su vadinamaisiais socialiniais partneriais (vieni kitus „prastūminėja“). Kas paneigs, kad kai kurių universitetų vadovų sprendimus tiesiogiai įtakoja finansinės grupuotės?! Taigi toks modelis kol kas veiktų labai neefektyviai daugumos labui ir, aišku, itin efektyviai tam tikroms interesų grupėms. Akademinė biurokratija tik plėstųsi ir klestėtų, ir, anot L. Donskio, jai būtų gera gyventi ir dirbti. Taip anot Thomo J.Scheffo formuojasi „akademinės gaujos“, kurioms eilinis

dėstytojas ar studentas – tik statistiniai vienetai, sunkiai (pvz., didžiuliai, nepagrįsti krūviai) „plėšiantys mokslo ir studijų dirvonus“. Čia galima būtų pateikti netgi analogiją su Rusijos dabartine politika, kai buvęs prezidentas su savo patikėtiniais iš anksto pasidalija postus, t.y. kuriam laikui susikeičia kėdėmis. Reiklesnis ir išvalgesnis Lietuvos pilietis neabejotinai pastebėjo, kad ne viename Lietuvos universitete per pastaruosius keletą metų būtent tokie pokyčiai įvyko ir vadovybės struktūrose taikant tokią pačią užkulisinę metodiką – išankstinį „postų pasidalijimą“. Pavojų kelia ir universitetų rektorių didelis noras savarankiškai manipuliuoti nekilnojamuoju turtu. Seimui yra pateiktas svarstyti įstatymas dėl valstybinių aukštųjų mokyklų nekilnojamojo turto perdavimo aukštosioms mokykloms. Iš principo gera idėja gali būti lengvai sužlugdyta, jei nebus pakeistas valdymo modelis. Tokiam žingsniui turi būti parengti patikimi saugikliai, kad nekilnojamas turtas nebūtų išgrobstytas. Juk pavyzdžiui, Šiaulių universitetas, tikėtina spaudžiant verslo struktūroms, numatė, kad bus statomas universitetinis miestelis ir ne kur kitur, o netoli nuo karinės NATO bazės, t.y. tik 1,5 km atstumu nuo lėktuvų pakilimo tako. Tokių sprendimų net Afrikos universitetai nesiryžta priimti. Šiauliai nėra toks didelis miestas, kuriam reiktų atskiro universitetinio miestelio. Visas miestas iš esmės ir yra (galėtų būti) tikras universitetinis miestelis. Tikėtina, kad dauguma iš esmės renovuotų pastatų miesto centre vilioja verslo struktūras. Ne veltui Vilniaus universiteto laikraštyje Universitas Vilnensis (2008.06.03) straipsnyje „Ar dar įmanoma esminė aukštojo mokslo reforma?“ išreikštas susirūpinimas, kad Lietuvos aukštojo mokslo sistema palengva ir kryptingai transformuojama į „UAB Aukštasis mokslas“. Būna tik patikslinti, kad tai būtų Lietuvos UAB, fenomenas, iki šiol nežinomas plačiajame pasaulyje.

Kita pavojinga tendencija tai akademinio personalo nuvertinimas. Reikalaujama aukštų rezultatų ir pasiekimų, už tai atlyginant įmanomai menkai. Neretai susidaro įspūdis, kad universitetų administracija, kitos biurokratinės struktūros yra svarbiausios. Juk tai visiška alogija. Be studentų ir dėstytojų neįsivaizduojamas universitetas. Tai yra universitetų gyvavimo šerdis, visa kita – tik pagalbiniai dalykai. Tokio supratimo kaip tik ir trūksta dabartinėje aukštojo mokslo sistemoje.

Itin neveiksni aukštojo mokslo valdymo sistema valstybiniu lygmeniu. Aukštosios mokyklos neretai nepagrįstai manipuliuoja autonomija, kas gana dažnai praktikoje reiškia „daru ką noriu ir kaip noriu“. Kaip privačiame pokalbyje yra išsireiškęs vienas buvęs universiteto rektorius – „aš turiu daug valdžios, ką noriu, tą ir darau“. Taigi, kas negerai valstybiniu lygmeniu. Pirmiausia tai neefektyvi pavidurinio švietimo sistema. Pabandykime pasitelkti statistiką. Statistikos departamento duomenimis, 2006 m. Lietuvos universitetuose mokėsi 143 tūkst., kolegijose - 56,3 tūkst., profesinėse mokyklose - 45,4 tūkst. Lietuvos jaunimo, o jau 2007-2008 m.m. universitetuose mokėsi 144,3 tūkst., kolegijose - 60,1 tūkst. jaunimo. Akivaizdžiai iškreipta sistema. Tuo tarpu Vakarų šalyse profesinėse mokyklose studijuoja daugiausia jaunimo, o universitetuose – mažiausiai. Taip išlaikomos proporcijos tarp skirtingų švietimo sistemos pakopų. Tokią negatyvią situaciją įmanoma keisti tik valstybiniu lygmeniu. Tam reikia politinės valios. Ar jos yra? Galima sakyti, kad taip, jos yra. Tačiau tik ten, kur vyrauja grupiniai-klaniniai interesai, o ne visuomenės interesas. Lietuva per maža, kad galėtų nepaisyti, kokios sąlygos jos jaunimui bus sukurtos įgyti kokybišką išsilavinimą. Ir pagaliau reiktų baigti eskaluoti, kad aukštasis išsilavinimas, mokslas, studijos yra viso labo tik paslaugos. Jei ir taip, tai specifinės paslaugos. Negalima vaikytis tik pinigų. Kol Lietuvos universitetai nepradės kovoti dėl gabiausiųjų studentų ir kvalifikučiausiųjų mokslininkų, tol reformos nevyks. Einant tik pragmatišku paslaugų keliu prarasti tautos tapatumą labai paprasta.

Ir kas toliau? Pažadai, pažadai ir dar kartą pažadai

Akivaizdu, kad aukštojo mokslo ir studijų reforma nevyks savaime. Nors, teisybės labai reikia pasakyti, kad tam tikros jėgos suinteresuotos, kad reforma nevyktų, kad Lietuvos jaunimas nusiviltų sistema ir išvyktų studijuoti į Vakarų. Su likusiais bus lengviau, nes nemažai daliai svarbiau diplomai, nei tikrasis išsilavinimas. Taip formuojamas (nesinorėtų manyti, kad tikslingai) paklusniųjų masių visuomenės sluoksnis, kuriam „tarybinė dešra“ tokia skani ir soti, o galimybė „nusipirkti“ diplomą tokia viliojanti.

Priešrinkiminės diskusijos iš esmės koncentruojasi „į pilvo“ poreikius. Švietimo, kultūros, tautos brandinimo reikalai nežinia kurioje vietoje. Kad taip elgiasi kairiosios jėgos, beveik nekelia nuostabos. Tačiau neseniai net Tėvynės Sąjungos lyderis A.Kubilius pareiškė (Lietuvos žinios, 2008.08.13), kad galimai po rinkimų bendradarbiaus su socdemais. Kas tai? Rinkėjų mulkinimas ar bandymas įpiršti nuostata, kad bet kokios koalicijos yra geros, jei tik tai padeda gauti valdžią.

Paskaitinėjus partijų rinkimines programas netampa ramiau. Tos pačios aptakios frazės ir pažadai. Štai partijos Tvarka ir teisingumas programoje rašoma, kad bus siekiama garantuoti nemokamą aukštąjį išsilavinimą (neaišku kaip), sukurti efektyvią programą, kuri leis išsaugoti jaunus specialistus, stabdys „protų nutekėjimą“ ir skatins jaunus mokslininkus grįžti į Lietuvą ir t.t. O juk ne grįžimą reikia pirmiausiai skatinti, kuo greičiau sudaryti sąlygas, kad tie jaunieji mokslininkai iš Lietuvos neišvyktų, kad čia turėtų tinkamas sąlygas savo mokslinei veiklai ir karjerai. Taigi nieko konkretaus. Ar kas abejoja, kad minėta programa (tiksliau konkretus veiksmų planas) reikalinga. O juk tam tereikia tiek nedaug – visų pirma, kad tų sugrįžtančiųjų išties lauktų ir jiems būtų garantuotos padoringos darbo vietos. Dabartinė sistema to neskatina, nes dėstytojų ir mokslininkų darbas iš esmės „prižištas“ prie studentų. Nėra studentų, nereikia ir dėstytojų. Taigi šiandien profesorius reikalingas, o rytoj jo paslaugos gali tapti niekam neįdomios. Tai visiškai pražūtinga politika. Panašios deklaracijos ir Liberalų ir centro sąjungos programoje. Ne ką konkretesnių dalykų rasime ir Tėvynės sąjungos programoje. Dar 2008 m. vasario 23 d. TS tarybos pareiškime visa kaltė dėl švietimo nesėkmių suverčiama socdemams – „švietimo srityje atsivėrusi gili ir ilgalaikė krizė yra socialdemokratų valdymo padarinys“. Su tuo galima sutikti, tačiau nevalia pamiršti, kad pati TS ilgą laiką ėjo koja kojon su socdemais, taip sujaukdama visą politinį gyvenimą, nes visiškai nebeaišku, kur kairė ir kur dešinė. Naujoji Sąjunga taip pat jokių staigmenų programoje aukštojo mokslo ir studijų klausimais nepateikia. Deklaracijos ir pažadai europietišškai pertvarkyti aukštojo mokslo sistemą. Kaip nekeista, praktiškai nė vienoje iš čia paminėtų programų nėra nė žodžiu užsiminta, kaip bus sprendžiamos, pavyzdžiui, korupcijos problemos aukštojo mokslo sistemoje ar nelegalių studijų teikimo problema. Pavyzdžiui, Studijų kokybės vertinimo centro duomenimis kai kurios Rusijos Federacijos aukštosios mokyklos nelegaliai teikia ne tik aukštąjį, bet ir vidurinį išsilavinimą Lietuvoje. Keista, tačiau partijų programose apie tai nė žodžio. Lygiai taip pat nekalbama, kad interneto svetainėse mirgėte mirga pasiūlymai nusipirkti diplomus, bakalauro ir magistro darbus, o taip pat ir disertacijas. Tik frazės, frazės ir pažadai, kurie niekaip neįpareigoja, nes yra platūs ir nekonkretūs. Vėliau bet kokius darbelius bus galima įvilkti į tinkamą rūbą.

Programos ir lieka programomis. Juk pagrindinis tikslas patekti į Seimą. Pamatysime, kokie realūs darbai bus atlikti, kokie esminiai sprendimai bus siūlomi. Pagal tai ir bus galima spręsti. Tuo tarpu prisidengiant aukštojo mokslo reforma, iš Lietuvos ir toliau varomas šalies jaunimas. Jau šiųmetinis studentų priėmimas parodė, kad liko nemažai laisvų valstybės finansuojamų vietų. Vargu, ar jas pavyks užpildyti per papildomą priėmimą, o jei net pavyks, tai tikrai ne pačiais gambiausiais. Negalima pamiršti, kad Tėvynės Sąjungos ir Liberalų sąjūdžio pasiūlyto aukštojo mokslo įstatymo projekto esmė buvo įvesti kuo didesnius mokesčius studentams. Visiškai nepagrįstas siūlymas atsižvelgiant į mažos šalies specifiką, kurioje iš esmės dėl verslininkų gobšumo jau daugiau nei pusė milijono tautiečių gyvena ir dirba užsienyje, ten kurdami savo (ir tų šalių) gerovę. Tokiu įstatymu dar labiau būtų paskatinta jaunų žmonių emigracija. Kaip jau minėjau, daugelyje Europos sąjungos šalių aukštasis mokslas ir nemokamas, ir geresnės kokybės. Tai koks motyvas rinktis prastesnes ir mokamas studijas Lietuvoje? Juk visi sprendimai, kurie tik skatins jaunimą trauktis iš Lietuvos, jau savaime yra blogi.

Valstybė neabejotinai turi pasilikti patikimus kontrolės svetus, kad prisidengiant autonomija nebūtų žlugdomas Lietuvos aukštasis mokslas. Kur kas sparčiau aukštosiose mokyklose turėtų būti plėtojama tikra demokratija, kur svarbiausia akademinė laisvė ir akademinės veiklos viršenybė prieš administracinę biurokratinę veiklą. Būtina nustatyti skaidrų aukštųjų mokyklų atsiskaitymo visuomenei mechanizmą, įstatymais numatyti griežtas bausmes už lėšų panaudojimą ne pagal paskirtį ir t.t.

Globalinių ir tarptautinių iššūkių kontekste nebėra kada dalinti pažadus. Reikia imtis ryžtingų, aktyvių ir pozityvių darbų. Akivaizdu, kad konkurencinėje kovoje dėl protų Europa pralaimi JAV. Būdami Europos dalimi įnešame ir savo indėlį į tokį pralaimėjimą. Norime gyventi vakarietiškai, tad pirmiausia realizuokime vakarietiškos demokratijos principais grindžiamą aukštojo mokslo ir studijų sistemos reformą.